

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2020.3.3>

АТОМІЗМ ТА СОФІЗМ ЯК ФУНДАМЕНТ ІСТОРИЧНОЇ МОЖЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛІЗМУ

Постановка проблеми. Парадигма індивідуалізму включає в себе ряд наукових теорій, спрямованих на вирішення проблеми визначення місця і ролі людини в культурно-історичному процесі, в певній картині світу, її значення під час прийняття правових рішень. У контексті статті можна говорити про індивідуалізм як прагнення людини чи всіх людей до досягнення своїх цілей і реалізації своїх інтересів. Але таке прагнення не завжди реалізується, оскільки в різні часові періоди йому протиставлялись ідеї пріоритету суспільних потреб, колективних побажань тощо.

Індивідуалізм є результатом розвитку особистості, а тому стверджувати, що до християнства чи Нового часу розвиток як такий не відбувався, було б неправильним. Перші уявлення про індивіда, його місце у суспільстві мають глибоке коріння, яке сягає стародавньої філософії. І нехай у цей період важко простежити чіткі та конкретні факти виникнення індивідуалізму, однак ці «маленькі» кроки згодом дали поштовх до поступового виокремлення людини з суспільного цілого. Такими кроками слід вважати атомізм та софізм, які найбільш повно посприяли розвитку індивідуалізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антропологічні, людиноцентриські, психологічні та духовні проблеми, що мають безпосереднє відношення до індивідуалізму, ставали предметом наукових досліджень таких учених, як В. Брюнінг, Н.І. Гибадулліна, Д.І. Луковская, В.І. Овдієнко, А.В. Петрихин, А.В. Перцев, Л.С. Соловьева, А.В. Скоробогатов, Т.Д. Федорова, В.П. Шаповалова, З.В. Шевченко та інші. Разом з тим їх науковий аналіз не стосувався розкриття індивідуалізму як філософсько-правової течії через вияв його історичних особливостей.

Мета статті полягає у розгляді атомізму та софізму як фундаментів історичної можливості практичної реалізації індивідуалізму.

Основний матеріал дослідження. Софістика й атомізм хронологічно збігаються у часі. Однак по суті ці концепції різняться, адже софізм – це наступний щабель у порівнянні з атомізмом. Якщо атомізм розглядав особистість як ізольовану реальність, яка існує в рамках поліса, і тому розуміється лише як конкретизація загальних законів (атомізм був завершальним етапом, свого роду містком до антропології софістів), то софісти поривають зв'язок з полісом і приходять до космополітизму. Для філософії права

це проявляється у тому, що суб'єкт розуміється вже не як мікрокосмос, що є проекцією загальнокосмічного життя, але як істота самостійна [1, с. 58–59].

В основі давньогрецьких філософсько-правових уявлень про індивіда лежало вчення про атомістичну будову світу. З позицій античного атомізму мислитель допускає можливість і необхідність відхилення атомів від їх прямолінійного руху в рамках необхідності, причому це відхилення відбувається з огляду на внутрішню природу самих атомів. Тим самим давньогрецькі філософи заперечують свободу необхідності, під якою розуміли абсолютне підкорення традиціям, моральним нормам, звичаю тощо, та пов'язують індивідуалізм лише з активністю людини [2, с. 20–21]. Представниками атомізму були Демокрит та Епікур, які чи не вперше мали індивідуалістичні погляди, адже їх цікавила не людина як частина природи, а її щастя. В природному стані людина не може його досягти через свою беззахисність. Згідно з Демокритом, щасливою людина стає тільки завдяки собі, своїй діяльності, мистецтву. У природі панує необхідність, але людина буде щаслива лише за умови, що вона вільна та самостійна, а не через необхідність. Як вважає мислитель, щастя полягає у хорошому настрої, в його незворушності, гармонії, в безстрашності душі, внутрішній духовній свободі [3, с. 13–14].

Демокрит вважає, що держава тримається на волі окремих індивідуумів. Політико-правові фрагменти атомістів демонструють переконаність у тому, що саме окрема людина, з її індивідуальними якостями, грає головну роль у державі. Завдяки вченню Демокрита індивід наділяється правом брати участь у державних справах та створювати закон, адже від волі людей залежить, чи будуть діяти закони в державі. Вважається, що закон – це свідомство чесноти для людей, якщо вони коряться йому усвідомлено, і що людині, наділеній владою, «належить спочатку навчитися панувати над самою собою» [4, с. 354, 371]. Згодом вчення Демокрита перейшло у вчення софістів, послуживши для нього підґрунтям.

Філософсько-правові погляди Епікура мають індивідуалістичне забарвлення, яке ми віднаходимо у його усвідомленні щастя, задоволення, насолоди. Його індивідуалістичні принципи є втіленням натуралізму, оскільки для людини є цілком природним прагнення до задоволення та уникнення страждань. Епікурейська ідеальна людина має власні, індивідуалістичні, міцні та обмірковані переконання.

Ця людина є вільною та здатна на самостійні вчинки, проте бажання людини не повинні переростати в егоїстичні, де задоволення є самоціллю, а моральні норми не мають ніякого важелю впливу.

Щастя, за Епікуром, залежить від самодостатності знайти бажаний спокій – атараксію, задоволення. Філософ вважає, що важливою умовою досягнення особистого щастя є незалежність від зовнішніх обставин. Індивід, що почав усвідомлювати власну відокремленість і разом з тим захищеність, повинен стати незалежним від світу, якщо той не сприяє його особистому щастю індивіда. За таких обставин боги не є провідниками долі людини, людина повинна позбавитися від страху перед богами, позбутися суспільно укорінених фобій посмертним існуванням і самою смертю і фактично усвідомити власну незалежність і гідність, покластися на саму себе [5, с. 316, 319–324].

Епікур найбільш докладно для свого часу обґрунтував можливість вільного вибору без жорсткої природної зумовленості, з чим пов'язане і його вчення про право. На думку філософа, закони і держава існують не від природи, а є результатами договору. У своїй філософії він заперечує можливість існування природного права, яке передувало б договору. Погляди Епікура відрізнялися від попередніх міркувань мислителів, оскільки базувалися на уникненні політичної діяльності. Щастя людини у відсутності страждань, повній незворушності або безтурботності духу, чого можна досягти тільки самоусунувшись від громадських справ, здобуттям незалежності від суспільства, присвяченням життя моральному самовдосконаленню [6, с. 35].

Науковці В.С. Козлов та С.В. Соколов переконані, що Епікур був індивідуалістом, адже він відстоював таку форму демократії, за якої панування закону поєднується з максимально можливою мірою свободи і автономії індивідів. Епікур був противником крайньої демократії. Він різко протиставляв «мудру» людину «натовпу» [7, с. 250]. Отже, Епікур великого значення надавав індивідуалізму та пов'язаний з ним індивідуальній свободі. На його думку, свобода людини – це її відповідальність за розумний вибір свого способу життя [8, с. 219]. Свобода, на його думку, є поза необхідністю. Свої інтереси люди повинні узгоджувати шляхом укладання договору і, спираючись на результати власного пізнання, самостійно визначати умови свого спілкування, способу життя. За Епікуром, результатом самовизначення, самостворення людини, розуміння і оцінки свого місця в суспільстві, своєї цінності, гідності є домовленість [9, с. 49]. Як вважають дослідники, філософія Епікура, який тлумачив право через договірну теорію та стверджував рівність, свободу і незалежність членів договірної спільноти, «являє собою історично першу філософсько-правову концепцію лібералізму і ліберального індивідуалізму» [10, с. 58].

Наступною течією, яка мала неабиякий вплив на індивідуалізм, був софізм. За давньою традицією вважається, що дослідження антропологічних, людиноцентричних, психологічних та духов-

них проблем, що мають безпосереднє відношення до індивідуалізму, починається в давньогрецькій філософії права з софістів і Сократа, тоді як увага їх попередників – «досократиків» – концентрується здебільшого на вивченні явищ природи, пошуку «першооснови» всіх речей і загального порядку світобудови. [11, с. 51] Так, З.В. Шевченко вважає, що фактично вперше відкрили собою нову еру в історії античної філософії права софісти, які були близькі до дослідження проблеми індивідуалізму, адже почали замислюватися над причинами індивідуальної своєрідності. Науковець стверджує, що попередня епоха характеризується винятково зовнішнім світом чуттєвого світосприйняття, де людина через різноманітність природних явищ забула про саму себе, про власну індивідуальність та самоцінність. Тому внутрішній світ індивіда залишався нерозкритим, а індивідуальний потенціал нереалізованим. Лише софісти, а далі Сократ, зробили світогляд осердям власної філософії індивіда, оскільки намагалися перенести цей світогляд в інтенціональну площину [12, с. 11]. Як вірно зазначають науковці, софістика – це спроба позбавлення свідомості від об'єктивної картини світу і суспільства [13, с. 277].

Розвиток особистості, яким характеризується антропологічний період грецької філософії, вплинув на становлення індивідуалізму в античності. Точніше сказати, без цього етапу самосвідомості сама проблема індивідуалізму в античні часи не змогла б виникнути. Саме софісти вперше стали розглядати індивіда у філософії права як автономний суб'єкт, дії якого зумовлені його внутрішньою природою [1, с. 73–74]. Як справедливо зазначає П.Л. Гайденко, софістика розвинулася на ґрунті виділення індивіда як самостійної реальності [14, с. 124].

Софісти як перші мислителі, які користувалися вміннями впровадити у формування демократичного мислення риторику та переконувати людей на народному зібранні, домоглися такого успіху через формування у цей період нової ідеології. Нові уявлення відрізнялись від традиційної античної ідеології, її поглядів на державу, суспільство, людину тим, що розширили межі уявлень про свободу, справедливість і моральну відповідальність. Такий розвиток історичних подій сприяв розвитку вчення про людину як міру всіх речей. Тому твердження софістів були революційними, оскільки будувались на таких гаслах: природа нікого не зробила рабом і люди рівні, держава і закони не створені волею богів, рабовласництво є несправедливим, добродійність є вищим і абсолютним благом та становить мету людського життя, дає щастя [15, с. 100–105].

Водночас багато науковців вважають, що софістика є багатоликим явищем, адже Протагор був захисником класичного грецького поліса, а інші софісти сумніваються в справедливості засад полісного життя або навіть заперечують їх. Здебільшого старше покоління софістів було на боці полісної демократії і принципу громадянської рівності (аж до визнання рівності вільних і рабів), інші не визнавали демократію або взагалі відкидали її. При цьому

софісти протиставляють полісним законам веління «природи» (або просто розрізняють їх), по-різному тлумачать принципи, які диктуються «природою». Тому в їх вченні можна віднайти різні варіанти теорії природного права, що далеко виходять за межі Античності. Довгу історію має і висунута деякими софістами ідея договірної походження держави і законів [16].

Критикує софізм і Р.С. Брамбо, який вважав їх філософію досить поверхневою, оскільки перш за все їх цікавив успіх у суспільстві; тому вони вчили людей жити так, що не зауважували ані можливої ролі ідеалів у житті людей, ані того, що багатство та шана – це не внутрішньо властиві людині блага. Їх основна мета – розроблення тактичних прийомів для накопичення власності та завоювання престижу [17, с. 181]. Заради справедливості треба сказати, що у своєму дослідженні людської душі софісти не займали справді суб'єктивістської позиції, оскільки в античному світі завжди мав значення об'єктивний світ. Наприклад, Протагор вважав істинними природні закони, а Сократ свободу розуму бачив тільки в тому, щоб уважним чином врахувати весь процес життя, самостійні прояви зовнішнього світу. Тому їх філософія не позбавлена відірваності від об'єктивного світу, адже вони трактують людську душу як закінчення і невіддільну частину космічних процесів. Рабовласницька культура далі має вплив на розуміння особистості. Тому в творах обох філософів неможливо знайти визначення особистості, і навіть таке суто особистісне поняття, як душа, трактується безособистісно. Однак минула епоха все ж мала вплив на їх філософію, оскільки особистість розуміється ними вже не так абстрактно, як у ранніх класичних системах [1, с. 74–78].

Софісти перші критично реагують на узаконені традиційні засади права і моральності, і тим викликали необхідність їх загального наукового пояснення і обґрунтування [18, с. 228]. Софісти у своїй філософії протиставляють природному праву як такому, що витікає з природи людини, позитивне право як право, яке є штучним, оскільки створене волею людей, шляхом угод [19, с. 299]. Софісти були прихильниками позитивного права, і в цьому якраз простежувався їхній індивідуалізм, адже вони перші, хто побачив цінність писаних законів, оскільки до цього вважалося, що людина не має достатніх здібностей, знань для того, щоб втручатися у природні закони, дані богами. Горгій як представник софістської школи писані закони відносив до високих досягнень людської культури і називав їх «стражами справедливості». У нього писаний закон є результатом людських зусиль, а отже, є штучним [20, с. 43].

Протагор, який вперше проголосив, що «людина є мірою всіх речей», затвердив пріоритет індивідуального над колективним (в соціумі), творчої активності суб'єкта над сформованою традицією, внутрішнього компонента над зовнішнім (в структурі особистості), тим самим у найбільш яскравій і концентрованій формі зобразив принцип самоцінності індивідуального «Я». Саме софісти заклали істо-

ричну можливість практичної реалізації індивідуалізму, оскільки у своїй філософії подолали тотальність природного і соціального детермінізму щодо сутності людського буття, зробивши безпрецедентний крок у процесі самосвідомості людиною власних внутрішніх потенцій [21, с. 101].

Протагорівське буття – це буття, індивідуалізоване різним (для кожної людини як емпіричного суб'єкта) колом внутрішньосвітового досвіду. Протагорівська онтологія характеризується антрополого-філософським принципом, який став підставою для В. Брюнінга віднести цю філософську картину людини до розряду філософій персоналізму, індивідуалізму і спіритуалізму [22, с. 200]. Філософський образ протагорівської людини – це все-таки не самозамкнута монада, яка не має «вікон», що несе в собі детермінізм цінностей та норм, це не персона, а індивід. Згідно з філософією Протагора людина як родова істота не нав'язує свій порядок зовнішньому світу і все ж не прив'язується до зовнішніх порядків буття. У цьому сенсі протагорівська філософія є індивідуалістичною, прагматичною і феноменологічною одночасно [23, с. 37].

Отже, філософія і правова орієнтація софістів – це ще далеко не індивідуалізм, але це найважливіша його передумова, реалізація якої була здійснена за допомогою спроби відокремлення від холистичної традиції, згідно з якою домінує пріоритет категорії загального в структурі особистості через індивідуалізацію та постановку в центр інтересів одиничного «Я». У зв'язку з цим в концепції софістів головна турбота індивіда зводиться до забезпечення «тихої радості приватного життя», що призводить до заперечення сфери «суспільного» як такої, прагненню не рахуватися з ним наскільки це можливо [21, с. 102].

Характеризуючи цей період, підкреслимо, що демократія спровокувала зміни в свідомості, а це означає, що людина вперше починає розглядатися як окремий ізольований індивід. Такі уявлення є кардинально протилежними попереднім уявленням, де індивід був частиною космологічного уявлення про світ як єдиного живого організму. Кожен з цих індивідуумів мислиться тепер ізольованим, тобто живуть завдяки своїй власній внутрішній природі. Однак попри те, що змінюється розуміння буття як утворення безліччю окремих індивідуумів, індивідуалізм вивільняє особистість з-під влади поліса, він ще далекий від суб'єктивізму в розумінні особистості, тому що індивід тут розглядається як мікрокосм, абсолютно повторює і втілює в собі об'єктивний космос. Людина сприймається атомістами та софістами як результат космічних процесів, і саме ці об'єктивні процеси визначають його суб'єктивний світ і тягнуть над ним [1, с. 48–49].

Висновки. Таким чином, атомізм та софізм здійснили своєрідний «прорив» у історії філософії права, адже без їх існування неможливо було б говорити про можливість практичної реалізації індивідуалізму в подальшому. Тому пропонуємо закріпити їх основні філософсько-правові ідеї, що

стали поштовхом до подальшого розвитку індивідуалізму: заперечення свободи необхідності як підкорення традиціям, моральним нормам; здійснення спроби перенесення філософсько-правових інтересів з виміру пізнання природи і навколишнього світу на людину; твердження, що людина не прив'язана до зовнішніх порядків буття; розгляд індивіда як людини, що здатна усвідомлювати власну відокремленість, незалежність та правову гідність; розкриття внутрішнього світу людини та значення її духовної свободи під час прийняття правових рішень; виокремлення людини та її індивідуальних якостей як вагомих детермінант під час управління державою загалом та у правовому вчинку зокрема; індивідуалізм пов'язується з активністю людини; вперше розглянуто значення «щастя» для особистості, яке означає свободу та самостійність у прийнятті рішень людиною; твердження, що людина є автономним суб'єктом; визнання значення окремих індивідів для функціонування держави; твердження, що саме від волі людини залежить дія законів у державі; затвердження пріоритету індивідуального над колективним; показ у філософії права принципу самоцінності та індивідуального «я»; характеристика права через антропологічно-філософський принцип; розширення філософсько-правових уявлень про свободу, справедливість та відповідальність; поєднання закону з максимально можливою мірою свободи та індивідуальної свободи; вперше обґрунтування договірної теорії, згідно з якою право – це результат договору та людських зусиль; підтвердження рівності, свободи і незалежності договірного спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Овдиенко В.І. Проблема свободи волі в античній філософії : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 Краснодар, 2006 171 с.
2. Шаповалов В.П. Проблема генезиса человеческой свободы (Философско-методологические аспекты) : дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.01: Владивосток, 2003. 196 с.
3. Соловьева Л.С. Свобода как антропологическая характеристика : дисс. ... канд. философ. наук : 09.00.13; Волгогр. гос. ун-т. Волгоград, 2012. 141 с.
4. Лурье С.Я. Демокрит, Эпикур, Лукреций. *О природе вещей. О природе вещей: В 2 х т.* Москва : Издательство Академии Наук СССР, 1947. Т. 2. 717 с.
5. Эпикур. Письмо к Менекею. Главные мысли. *Лукреций Т. О природе вещей.* Москва : Художественная литература, 1983. С. 315–324.

Пилипишин П.Б. АТОМІЗМ ТА СОФІЗМ ЯК ФУНДАМЕНТ ІСТОРИЧНОЇ МОЖЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛІЗМУ

У статті проведено філософсько-правовий аналіз античної культури. Перші уявлення про індивіда, його місце у суспільстві мають глибокі коріння, які сягають стародавньої філософії. У цей період важко простежити чіткі та конкретні факти виникнення індивідуалізму, водночас ці «маленькі» кроки згодом дали поштовх до поступового виокремлення людини з суспільного цілого. Встановлено, що такими кроками слід вважати атомізм та софізм, які найбільш повно посприяли розвитку індивідуалізму.

Визначено, що найбільш видатними філософами, чий погляд мали індивідуалістичне забарвлення, в атомізмі були Демокрит та Епікур. Саме політико-правові погляди Демокрита демонструють його прихильність до індивідуалізму, адже він вважав, що індивідуальні якості людини можуть забезпечити процвітання держави. Також цей мислитель був зосереджений на питанні щастя, яке напряду у його

6. Скоробогатов А.В. История политических и правовых учений: Учебно-методическое пособие. Казань : Тагилмат, 2004. 209 с.

7. Козлов В.С., Соколов С.В. История политических и правовых учений : Учебное пособие. Минск : «БІП-С «Плюс» 2009. 527 с.

8. Материалисты Древней Греции. Москва : Наука, 1955. 240 с.

9. Гришук О.В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : «Компанія ВАІТЕ». 2019. 416 с.

10. Філософія права. Навч. посібник. / О.Г. Данільян, Л.Д. Байрачна, С.І. Максимов та ін., За заг. Ред. О. Г. Данільяна. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 272 с.

11. Гибадуллина Н.И. Личность как способ человеческой экзистенции: дисс. ... канд. философ. наук : 09.00.11; Самарский государственный архитектурно-строительный университет. Чебоксары, 2006. 195 с.

12. Шевченко З.В. Індивідуалізм як складова розвитку демократії : дис. ... канд. юрид. наук : 09.00.03. Київ, 2005. 228 с.

13. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Ранняя классика (в 8 томах). Т.1. Москва : АСТ; Харьков : Фолио, 2000. 624 с.

14. Гайдеико П.Л. История греческой философии в ее связи с наукой. Москва; СПб, 2000. 319 с.

15. Куманецкий К. История культуры древней Греции и Рима. Москва : Высшая школа, 1990. 456 с.

16. Луковская Д. И. Политико-правовые учения эпохи античной классики (V - IV вв. до н.э.): софисты. *История государства и права.* 2008. № 13. URL: <http://center-bereg.ru/12618.html>.

17. Брамбо Р.С. Философы Древней Греции: Пер. с англ. Москва : ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2002. 347 с.

18. История политических и правовых учений. Древний мир / Отв. ред.: Нерсесянц В.С.; Редкол. : Грацианский П.С., Мамут Л.С., Мартышин О.В. Москва : Наука, 1985. 349 с.

19. Гурвич Г.Д. Философия и социология права: избранные сочинения / пер. М.В. Антонова, Л.В. Ворониной. Санкт-Петербург : Издательский дом СПбГУ, 2004. 848 с.

20. Гришук О.В., Добош З.А. Конвергенція справедливості і права: філософсько-правовий аспект : [монографія]. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. 268 с.

21. Петрихин А.В. Гуманизм как социокультурный процесс противостояния ценностно-мировоззренческих форм гуманности : дисс. ... канд. философ. наук : 09.00.11; Место защиты: Краснодарский университет МВД России. Краснодар, 2014. 161 с.

22. Перцев А.В., Брюнинг В. Философская антропология. Теоретические предпосылки и современное состояние. *Западная философия. Итоги тысячелетия.* Екатеринбург : Деловая книга, Бишкек : Одиссей. 1997. С. 209–410.

23. Федорова Т.Д. Гуманизм как философское самобоснование человека : диссертация... доктора философских наук : 09.00.01. Саратов, 2002. 354 с.

філософії залежить від людини, її діяльності, її права на самостійні вчинки. Продовжує індивідуалістичну тематику щастя Епікур, згідно з його філософсько-правовими поглядами ідеальна людина має власні, обмірковані, індивідуальні переконання. Для того щоб бути щасливою, людина повинна усвідомлювати власну незалежність, гідність, самостійність.

Доведено, що другою філософсько-правовою течією, яка мала прямий вплив на історичний розвиток індивідуалізму, був софізм. Софізм – це спроба позбавлення свідомості від об'єктивної картини світу і суспільства. Завдяки софізму індивід став розглядатися як автономний суб'єкт, дії якого залежать від його внутрішньої природи. Найвідоміші представники софізму: Сократ, Протагор, Горгій та багато інших – всі вони мислили про індивіда ізольовано, а не в контексті космологічного уявлення про світ.

Виявлено, що атомісти та софісти заклали історичну можливість практичної реалізації індивідуалізму. Завдяки цим школам була подолана тотальна детермінованість людського буття, та чи не вперше робиться акцент на самосвідомості людини, її внутрішніх потенціях.

Ключові слова: софізм, атомізм, античність, індивідуалізм, індивід, щастя, гідність, самостійність.

***Pylypshyn P.B.* ATOMISM AND SOPHISM AS THE FOUNDATION OF THE HISTORICAL POSSIBILITY OF THE PRACTICAL REALIZATION OF INDIVIDUALISM**

The article is devoted to the philosophical and legal analysis of the ancient culture. The first ideas about an individual in society have deep roots that reached the antique philosophy. It is difficult to trace clear and concrete facts of the emergence of individualism at that period. At the same time, these “small” steps gave impetus to the gradual separation of a person from society as from a single entity. The article states that atomism and sophism should be considered as the steps, which most fully contributed to the development of individualism.

It was determined that the most prominent philosophers, whose views had individualistic coloring in atomism were Democritus and Epicurus. Specifically the political and legal views of Democritus demonstrated his inclination to individualism because he believed that the individual qualities of a person could ensure the prosperity of the state. Also, this philosopher focused on the issue of happiness, which, as far as he was concerned, directly depends on a human being, his activities, his right to independent actions. Epicurus continues the individualistic theme of happiness, according to his philosophical and legal views; an ideal person has his own, deliberate, individual beliefs. To be happy, a person should be aware of his independence, dignity and self-sufficiency.

It has been proven that the second philosophical and legal trend that had a direct impact on the historical development of individualism was sophism. Sophism is an attempt to deprive the consciousness of the objective picture of the world and society. Due to sophism, an individual began to be considered as an autonomous subject, whose actions depend on his inner nature. The most famous sophists were Socrates, Protagoras, Gorgias and many others – they all thought about the individual in isolation, and not in the context of the cosmological view of the world.

The article deals with the main philosophical and legal ideas, found in atomism and sophism, which became the impetus for the further development of individualism: denial of the freedom of necessity as the subjection to traditions, moral norms; attempting to transfer philosophical and legal interests from the sphere of cognition of nature and the surrounding world to humans; the statement that a person is not tied to the external orders of being; consideration of an individual as a person who can realize his isolation, independence and legal dignity; disclosure of the inner world of a person and the significance of spiritual freedom in making legal decisions; the allocation of a person and his individual qualities as weighty determinants in the management of the state in general and in a rightful act in particular; individualism is associated with human activity; for the first time it is considered the meaning of “happiness” for a human, which means freedom and independence in making decisions by a person; the statement that a person is an autonomous subject; recognition of the importance of individuals for the functioning of the state; the statement that the operation of laws in the state depends on the will of a person; the approval of the priority of the individual over the collective; showing in the philosophy of law the principle of self-worth and the individual “I”; characterization of law through the anthropological and philosophical principle; expansion of philosophical and legal ideas about freedom, justice and responsibility; combining of law with the maximum possible degree of freedom and individual freedom; for the first time the justification of the contract theory, according to which law is the result of a contract and human efforts; confirmation of equality, freedom and independence of contractual communication.

Key words: sophism, atomism, Antiquity, individualism, an individual, happiness, dignity, self-sufficiency.